

ЕКОЛОГИЯ, ВОЕННО ДЕЛО И СИГУРНОСТ

Марин РУСЕВ, к. г. н.

В секидневната човешка дейност предизвиква кардинални изменения в заобикалящата ни географска среда. Взаимодействието между природата и обществото се превръща в първостепенен общочовешки проблем, обусловен от единството на природната среда в регионален и планетарен мащаб. В търсенето на пътища за решаването на екологичните проблеми преобладават „конвенционалните“ изследвания, третиращи въздействието на промишлеността, селското стопанство, транспорта и други стопански отрасли върху природните системи. Това е в значителна степен оправдано, като се има предвид, че за удовлетворяване на непрекъснатото растящите нужди на населението в света ежегодната консумация само на минерални суровини надхвърля 3 тона на човек, от които се използват около 2—3 %, а останалото количество се третира като отпадък. Съвременните производствени технологии предизвикват постоянно увеличаващ се антропогенен натиск, водещ до прогресивно замърсяване на въздуха, водите, почвената и растителната покривка.

Трябва да се подчертае, че в екологичните изследвания като че ли остава в сянка един твърде съществен антропогенен фактор — милитаризирането на общественото развитие, поглъщащо огромни ресурси и причиняващо значително разрушаване на природните системи. Краят на на конфронтацията между Изтока и Запада и растящото безпокойство за състоянието на природата предизвикват широка дискусия, засягаща въпроси, които преди се смятаха за прерогатив на геополитиците. С края на „студената война“ престана да съществува и димната завеса от секретност, скриваща от обществеността действителното състоя-

ние на нещата. Освен това все повече се налага мнението, че в епохата на глобализация на проблемите, стоящи пред човечеството, силовата аргументация в международните отношения става все по-малко ефикасна.

Военните действия през XX век се превръщат във все по-важен фактор, който влияе върху състоянието на природата, защото това е свързано преди всичко с увеличаване на броя на военните конфликти. От началото на века до 1914 г. те са 36, т. е. по 2—3 годишно. От 1918 до 1938 г. нарастват до 4, а от 1945 до 1975 г. — до 6—7 годишно. Не по-малко значение има и използването на все по-разрушителни видове оръжия. Съвременните военни действия се отличават с необикновена ожесточеност, насочена не само срещу човешкото съществуване, но и срещу обитаемата среда, нещо, което през XX век ни демонстрират както двете световни войни, така и локалните конфликти в Корея, Виетнам, Афганистан, Персийския залив и др. Последниците от тях върху природата са изключително тежки и разнообразни. Наблюдават се в релефа, почвената покривка, живата природа, въздуха и водата. Освен това войните през нашия век са екологично несравними с всички предшествващи — както поради все по-голямата им мащабност, така и благодарение на все по-комплексното им въздействие върху природата. И до днес театрите на военните действия през Втората световна война са набраздени от стотици и хиляди километри окопи, противотанкови ровове, милиони ями от авиационни бомби и артилерийски снаряди. Такива изкуствени релефни форми и досега затрудняват стопанското използване на земята. Следи от танкови вериги все още се наблюдават в районите на военни

действия в Северна Африка. По време на вьетнамската война са унищожени около 15 % от горите в страната, като за възстановяването на някои дървесни видове са нужни около 100 години. Често военните действия са съпроводени с катастрофални замърсявания на въздуха и водата. Типичен пример за това са последните две войни в Персийския залив, където нефтената пелена все още заема половината от неговата акватория.

Към най-разрушителните и опустошителни оръжия се отнасят химическото, бактериологичното и ядреното. Независимо от ограниченото им използване досега в различни исторически периоди, тяхната потенциална опасност е изключително голяма заради натрупаните арсенали и значителната вероятност от внезапното им неконтролирано масово използване. Ипър, Хирошима и Индокитай са не само кошмарни сънища за човечеството, но и все още вероятна бъдеща реалност.

Военните нанасят на околната среда големи щети не само по време на военни действия, но и в мирно време. За въоръжените сили в повечето държави са отделени значителни територии за разполагане на войскови съединения и военни полигони, както и за големомасабни учения. Функционирането на военните ведомства изисква все по-големи пространства (табл. 1).

От екологична гледна точка военната дейност се отличава с редица характерни особености. Този своеобразен вид стопанска дейност е ориентиран преди всичко към създаването и използването на средства и начини за разрушаване и унищожаване — за разлика от съзидателната същност на по-голяма част от човешката дейност. Освен това, изхождайки от осигуряването на военната безопасност на държавата, военните ведомства засекретяват и изключват този вид дейност от държавния и обществения екологичен контрол. Поради това до неотдавна военната дейност не се оценяваше по екологични критерии, въпреки че все по-голямата ѝ интензивност и мащабност подсказват значителни темпове на натоваване на природната среда.

Особено опустошителни за природата са военните маневри и изпитанията на нови видове оръжия. В борбата с въображаемия противник огромни пространства са обречени на деградация. През втората половина на XX век милитаристичната подготовка както в отделните държави, така и във военнополитиче-

ските блокове достигна абсурдни изменения. Парадоксът е очевиден — в името на целостта на държавата все по-голяма част от нейната територия се предоставя на въоръжените сили, а те с необичайна ярост разрушават огромни пространства от земята, която се готвят да защитават. Разбира се, едва ли трябва тесногръдо да виним за това самите военни, когато обществото като цяло продължава да се уповава на остаряващ модел за гарантиране на своята сигурност.

В началото на 80-те години около 1 % от територията на 13 промишлено развити страни пряко се използваше за военни цели. В страните от света този показател се колебае между 0,5 и 1 %. Към териториите, намиращи се под непосредствения контрол на военните, би трябвало да се добавят и площите, заети от предприятията на военнопромишления комплекс. Милитаризирането на географското пространство в много от държавите в света противоречи на селскостопанското развитие, съхраняването на живата природа, организирането на отдиha и туризма, строителството и т. н. Освен земите, официално намиращи се под пълен контрол на военните, много по-големи по площ райони частично се използват по време на големомасабни маневри. Макар и епизодично, върху тях често се нанасят непоправими щети на екосистемите.

Общата площ на земите, използвани за военни цели във високоразвитите страни от Запада, е около 500 хил. км² (приблизително колкото територията на Франция). Само в САЩ площта на таква земя е 70 хил. км². Огромният брой на съветските (руските) въоръжени сили дава основание да се предполага, че площта на милитаризираните територии в ОНД (Русия) е много по-голяма. Например за военни цели само в Казахстан — втората по площ бивша съветска република — са отделени около 200 хил. км², което е повече от земите, засявани с пшеница.

В Западна Европа непосредствено за военни цели се използват между 1 и 3 % от териториите на съответните страни. В Холандия например този дял е 1,15 %, като косвено използваните пространства от земната и водната повърхност (както и от въздушния басейн) се оценяват на 10,5 %. В Западна Германия въоръжените сили (включително и силите на НАТО) заемат 2 % от територията ѝ, което е три пъти повече от площта на природните резервати. С отчитане на

Таблица 1

Динамика на нуждите от територия за функциониране на въоръжените сили

Исторически период (събитие)	Територия, необходима за функционирането на 100-хилядна армия, км ²
Античните времена	1
Наполеоновите войни	20
Първа световна война	248
Втора световна война	3000
Арабско-израелската война (1973 г.)	4000
Маневри на НАТО във ФРГ (80-те години)	55 000
Войната в Персийския залив (1991 г.)	60 000

санитарните зони около военните обекти делът им нараства на 5,6 %. Още около 25 % от територията на бившата ФРГ служи за провеждане на военни маневри. До 1990 г. военните обекти в Източна Германия са заемали 4,5 % от територията ѝ.

Поддържането на военна сигурност изисква огромни материални, трудови и финансови ресурси. В средата на 80-те години броят на редовните въоръжени сили в света е около 25 млн. души. Във военнопромишлената сфера са заети още около 50—60 млн. души, включително 20 % от научно-техническия потенциал на планетата. Фактическите разходи за военни изследвания, в които са заети около 500 хил. души, превъзходат общите разходи за разработване на нови технологии в областта на енергетиката и здравеопазването, за повишаване на продуктивността в селското стопанство и за опазване на природната среда. Поддържането на постоянна бойна готовност за защита във всеки момент от всякаква външна опасност е явление, което се утвърждава след Втората световна война и предизвиква рязко нарастване на бремето на военните разходи. Средствата, отделяни за военни нужди през 1985 г., достигат 940 млрд. долара и надминават брутният национален продукт (БНП) на Китай, Индия и всички африкански страни, разположени на юг от Сахара. Днес тези разходи са над 1 трилион и съставляват около 7 % от БНП в света. През последните три десетилетия военните разходи нарастват независимо от спадовете в икономическата конюнктура и договорите за контрол над въоръженията, подписани между двете свръхдържави. Непо повече, налице е тенденция за изместване на положителната динамика на този процес

към страните от Третия свят. Особено неблагоприятен е процесът на паралелно увеличаване на дела на военните разходи в дисонанс с обедняването на най-слабо развитите страни. В средата на 80-те години в 56 развиващи се страни властта е в ръцете на военни режими.

Милитаризирането на общественото развитие поглъща значителни количества енергийно-суровинни ресурси. На организираната през 1992 г. в Рио де Жанейро световна конференция, посветена на прехода към устойчиво еколого-икономическо развитие, се отчита, че военните приготовления поглъщат почти една трета от произведената енергия в света. Военната техника няма равна на себе си по абсолютна и относителна консумация на енергия. Около три четвърти от нея се получава от нефтопродукти (табл. 2). Например почти 25 % от реактивното гориво в света се използва от военни самолети. В САЩ този показател през 80-те години е 27 %, в бившия СССР — 34 %, а в бившата ФРГ — 50 %. Значителен е делът на военните ведомства и в консумацията на черни, цветни и редки метали (мед — 11 %; олово — 8 %; алуминий, никел, сребро, цинк и платина — 6 %; калай, стомана и живак — 5 %; хром и волфрам — 4 %; манган — 3 %).

Според Института за изследвания в световната политика в Странберг (Германия) от 10 до 30 % от деградацията на околната среда в планетарен мащаб е пряко следствие от военноориентираната дейност. В процеса на разработване, изпитания, производство или унищожаване на оръжия и бойна техника в природната среда се внасят разнообразни екологично-вредни вещества. Към най-опасните от тях трябва да се отнесат токсичните съставки на ракетното го-

Таблица 2

**Нормативна консумация на гориво от различни видове
американска бойна техника**

Вид техника	Разстояние или време за движение	Разход на гориво, литри
Танк М-1 „Абрамс“	1 км	47
	1 час	1113
Изстребител F-15	1 минута	908
	1 час	6359
Изстребител бомбардировач F-4	1 час	13 700
	1 час	21 300
Бомбардировач В-52	1 деңонощие	2 271 000
Самолетонасач	1 деңонощие	1 589 700
Бронетанкова дивизия (348 танка)	1 деңонощие	
Въздушна ударна група (15 изстребителя)	1 деңонощие	

риво, отровните и радиоактивните вещества. Не по-малка опасност представляват и обектите за складиране (и транспортиране) на взривни и лесновъзпламеняващи се вещества. Негативно въздействие върху природата оказват и нефтопродуктите, битовите отпадъци и други продукти на всекидневната войска дейност.

По данни на Главното счетоводно управление на САЩ Пентагонът произвежда почти 500 хил. тона токсични отпадъци годишно, т.е. повече от петте водещи химични компании в страната, взети заедно. Към това трябва да се добавят и 8,5 млн. тона течни отпадъци, съдържащи токсични съставки. Пълни данни за щетите, напасани от военните върху околната среда и здравето на населението, няма. Под предлог за осигуряване на националната сигурност въоръжените сили или се изключват от сферата на действие на екологичната политика на държавите, или пък те я пренебрегват. След края на „студената война“ обаче много от военните тайни в областта на екологията бяха разбулени. Оттеглянето на съветските и американските войски от Европа дава възможност за разкриване на реалната екологична цена на непрекъснатата подготовка за война от двете страни на „желязната завеса“. Изключителна острота придобива въпросът за възстановяване на природното равновесие в стотици бивши военни бази, където десетилетия наред се е трупала смъртоносна смес от опасни материали. Освен това се оказва, че гориво-смазочни материали, невзривени боеприпаси и токсични отпадъци са изхвърляни не само в районите на военните бази, но и в не-

обозначени за населението места извън техните предели. Според оценки на списание „Шпигел“ около 10 % от територията на Източна Германия е в критично екологично състояние вследствие на дейността на съветските войски. По този начин са замърсени около 6 % от територията на бившата Чехословакия. Чешките и словашките специалисти изчисляват, че мероприятията за почистването само на една бивша съветска военна база ще струват около 2 млн. долара, или общо 300 млн. долара за двете държави. Полша изчислява щетите от 50-годишния престой на съветските войски на почти 2 млрд. долара.

От всички милитаристични тенденции в планетарен мащаб най-опасни са изпитанията, производството и поддържането в пълна бойна готовност на ядрените оръжия. До днес на 35 полигона в света са взривени над 1800 ядрени заряда, 25 % от които над земната повърхност. В океана са потопени 5 атомни подводници със 7 реактора, 16 баллистични ракети и няколко торпеда с ядрени боеприпаси. Продължава практически неконтролираното изхвърляне на радиоактивни отпадъци в Световния океан както от граждански, така и от военни обекти. Въпреки че преходът към подземни ядрени изпитания намалява съществено степента на замърсяване на земната повърхност, случаите на аварийно изтичане на радионуклеиди съвсем не са рядкост. Освен това недостатъчно е изяснена степента на подземното замърсяване на грунтовите води. Технологичната усложненост на съвременните военни ядрени комплекси принизява значително прага на тяхната безопасна экс-

плоатация, а възможните аварии могат да имат катастрофални последици. В САЩ за последните 50 години са произведени почти 60 хил. ядрени бойни глави. Натрупаният арсенал съдържа 90—100 т оръжен plutоний и 500 т високообогатен уран. По всяка вероятност такова количество има и на територията на бившия СССР. Не са малки запасите и в другите ядрени държави.

В продължение на десетилетия управляващите кръгове и военните ведомства на ядрените държави в името на националната сигурност подлагаха съзнателно своите нищо неподозиращи граждани на рисково радиоактивно облъчване. Американското правителство например едва наскоро призна факта, че дозите радиация, които през 40-те и 50-те години са получавали заетите в завода за производство на плутоний в Ханфорд, щат Вашингтон, са достатъчни, за да предизвикат ракови заболявания. Стотици работници в този завод поглъщат всеки 6 месеца такова количество радиация, което не се препоръчва и за цял живот. Около 400 хил. войници и неопределен брой граждани на щатите Невада, Аризона и Юта по време на ядрени изпитания през 50-те и 60-те години са получили дози значително над допустимите. Днес заболяемостта от рак на щитовидната жлеза в югозападната част на щата Юта е 8 пъти по-висока от средното за САЩ, а от рак на костите — 12 пъти. През септември 1954 г. 46 хиляди офицери и войници играли ролята на „бели мишки“ в командваното от маршал Жуков тактическо учение край Оренбург с използване на атомно оръжие. През 1957 г. над 100 хиляди нищо неподозиращи жители на Челябинска област са облъчени вследствие на авария в един от военните заводи в Урал. Едва през 1989 г. жителите на района са осведомени за случилото се. През 1988 г. броят на раковите заболявания в района на ядрения полигон в Семипалатинск е със 70 % по-висок от средния за бившия СССР. От началото на 80-те години във френска Полинезия се забелязва рязко увеличаване на заболяемостта на населението от левкемия, рак на мозъка и щитовидната жлеза.

Светът, в който живеем, се променя с бързи темпове през последните десетилетия. Налице е глобализация на човешкото развитие. Тази тенденция лимитира възможностите на отделните държави за самостоятелно решаване на непрекъснатото разширяващия се кръг от култур-

ни, социално-икономически, военнополитически и екологични проблеми, излизащи извън рамките на административно-политическите и държавните граници. Във връзка с това все по-актуално значение придобива анализът на всеотранната взаимна зависимост между страните като обективна основа на новото политическо мислене. Особен интерес предизвиква политико-географското тълкуване на геоекологичната общност и взаимна зависимост на природната среда в регионален и планетарен мащаб. Еколого-политическата взаимна зависимост в междудържавните отношения фокусира влиянието на много регионални и глобални проблеми — енергийно-суровинни, военнополитически, социално-демографски и др. Тя засяга въпроси като териториална екологичност, общност на екологичното пространство, екологична национална сигурност и сътрудничество, екологични противоречия и конфликти и др.

Понятията национална и колективна сигурност не са нови. Новото е, че напоследък в тях се влага все повече невоенен характер. Традиционното им тълкуване се базира на предположението, че главната заплаха за сигурността на дадена държава са чуждите въоръжени сили. По-широко разбиране на защитата на националната сигурност включва противодействието на процеси и явления, с които армиите засега не са в състояние да се справят. Източниците на нови опасности за дадена държава, група държави или държавите в света като цяло имат съвсем нов характер: изтощаване на запасите от полезни изкопаеми, ерозия на почвите, намаляване на горските площи, глобално затопляне на климата, замърсяване на въздуха, водите, почвената и растителната покривка. Тези процеси влияят пряко върху икономическата стабилност и политическата сигурност в световен мащаб. Затова трябва да се подчертае, че ако традиционните компоненти на националната сигурност могат да се разработват и планират за няколко години напред, нейните екологични аспекти трябва да се прогнозират за десетилетия. Освен това, ако задачите на военната сигурност все още могат да се решават в регионален или локален мащаб, екологичната сигурност като цяло е постижима само с усилията на цялото човечество.

Днешният етап от милитаризирането на общественото развитие оказва изключително въздействие при решаването на глобалните проблеми. Особено

неблагоприятно е съчетанието между нарастващата острота на глобалните проблеми и увеличаващата се военна консумация на ресурси, необходими за тяхното решаване. В този смисъл е очевидна нуждата от налагане на екологични рамки на военната дейност. Човечеството трябва да осъзнае, че без конкретни

мерки във военната област екологичната политика на всяка държава е обречена на половинчатост. Нещо повече, именно военните структури могат да бъдат мощен лост в движението към еколого-икономическа и политическа устойчивост на Земята. Възможностите им в това отношение са огромни.

Григорьев, А. Экологические уроки прошлого и современности. Москва, 1990.

Русев, М. Екология и геополитически реалности в Европа. — Военен журнал, № 6, 1993.

Хефлинг, Г. Тревога в 2000 году. Москва, 1990.

Brown, L. Redefining National Security, State of the World, 1986.

Bulletin of the Atomic Scientists, March 1990.

Nuclear Weapons Databook. Vol. II, Vol. IV; PSR Monitor, Sept. 1990.

Our Common Future. Commission on Environment and Development. New York, 1987.

Renner, M. Assessing the Military's War on the Environment. State of the World, 1991.

Vertegaal, P. Environmental Impact of Dutch Military Activities. Environmental Conservation. Spring, 1989.